

ՊԱՏՄԱ — ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ

ԽՏԱՑՈՒՄՆԵՐ

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ ԻՆՉ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆ
ԼՐԱՏՈՒՑԱԾ Է ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ

Լեզուներու բազմաթիւ գիտութիւնը ներկայ ժամանակի ուսումնարանէն է բոլորովին, չի ները չունէին զայն, զի բազմաթիւ համար գիտնալ պէտք է, և հինները իրենց լեզուէն զատ ուրիշ չէին սորվեր:

Այս տեսակէտով առաջին՝ գիտունը եղաւ Լայնից. ընդարձակ և խոր միտք, որ առաջին անգամ տեսաւ զարմանալի ճշգրտութեամբ թէ պատմութիւնը ի՞նչ հետեւանքներ պիտի կրնար քաղել բազմաթիւ լեզուագիտութենէն. ի՞նքն էր որ նկատեց գերմաներէնի և պարսկերէնի նշմանութիւնը: Յրանաացւոյ մէջ ալ Թիւրքո եղաւ որ գրեթէ առաջին անգամ ընդնշմարեց այսպիսի գիտութիւնէ մը քաղուելիք մեծ օգուտները:

Բայց համեմատական լեզուագիտութեան հիմը դրուեցաւ սանսկրիտի գիտէն ետքը:

Կաթոլիկ միսիոնարներն էին որ առաջին անգամ նշմարեցին այս բարբառին գոյութիւնը, անոր ճոխութիւնը և յունարէնի ու լատիներէնի հետ ունեցած յարաբերութիւնները. բայց այսչափ միայն: Կալկաթայի գիտնական անգղիացիներու ընկերութեան վերապահուած էր այս թանկագին լեզուին ամբողջ տեսարանութիւնը կազմելու պատիւը. ասոնց մէջ ամենէն նշանաւորն էր William Jones. յետոյ աւելի յառաջացուց այդ ուսումը Frédéric Schlegel. Բայց ի վերջոյ, ամենէն աւելի Bopp գերմանացիին էր որ կատարելագործեց ուսումնասիրութիւնը, բոլորովին գիտական մեթոտով մը հաստատելով սանսկրիտին յարաբերութիւնը յունարէնի, պարսկերէնի, լատիներէնի եւ գերմանական լեզուներու հետ: Ի զուր կարծուեցաւ պահ մը թէ Պորթի սանսկրիտներուն մէջ բոլորովին կամայական վարկածներ կան, եւ թէ անիկա երեւակայօրէն ամէն բան կ'ուզէ ծննդնէ սանսկրիտէն, ինչպէս հին լեզուա-

բանները կ'ուզէին հանել երբայցեղէնէն:

Պորթի և իր գործը շարունակողներուն մեթոտը գերծ է այդ հնարածոյ կերպերէն. ան իրապէս կը համեմատէ. իր մերձեցումները կը յօրինէ ստոյգ տուեալներու վերայ. զուգահեռաբար կը խոնարհէ բոլոր յունարէնի և սանսկրիտի մէջ եւ կը հաստատէ բացարձակ նշմանութիւնը, եւ տարբերութիւններ եթէ կան, կը բացատրէ զանոնք: Պորթի մեթոտին ամենէն հաստատուն յատկանիշը ձայնաբանութիւնն է. առաջ պատահական նմանութիւններէ կը տարուէին լեզուաբանները. հիմակ ուրիշ կանոններ կան. ճշգրտուած է թէ սանսկրիտի այսինչ ձայնը (bhri զոր օր) յունարէնի այսինչ ձայնին (= φ) կը համապատասխանէ. ու այսպէս կը կազմուի ձայնաբանական աստիճանացոյց մը կամ աղիւսակ մը:

Հին ստուգաբանները անքի և ականջի նմանութիւններու կը նայէին. sauvage-ը solivagusէն կը հանէին, մինչդեռ silvaticusէն կուգայ ան: Ոչ թէ ձեւի՝ այլ ձայնի կերպափոխութեան օրէնքն է որ կը բացատրէ լեզուներու յարաբերութեան զաղտնիքը. և այդ օրէնքն է որ կատարելապէս երեւան հանեց Պորթ: Սանսկրիտին, յունարէնին և լատիներէնին միեւնոյն ընտանիքն ըլլալը հաստատուել վերջ, նոյն խումբին մէջ մտցուց նաեւ զնետերէնը եւ պարսկերէնը: Այս վերջին գիւտին կնիքը դրաւ Eugène Burnouf, որ սանսկրիտով վերականգնեց զհնատերէնը՝ զոր մոռցած էին պարսկերէնը: Նոյն մեթոտին զործագրութիւնը հետզհետէ ընդարձակուեցաւ, եւ կեղտական լեզուներն ալ խմբուեցան հնգերոպական տիպարին տակ:

Բոլորովին տարբեր խումբ մը երեւան եկաւ, նոյն օրէնքին լոյսովը, երբայցեղէնին հետ, բառարանով եւ քերականութեամբ խորապէս տարբեր միւսէն, այնքան՝ որքան փիղէն կը տարբերի հողի որդը իր գործարանաւորութեամբ: Սրբայեցեղէնին ճոյր են նախ արաբերէնը, յետոյ ասորերէնը, եւ, որոնք իրարու շատ աւելի մօտ են, որչափ չեն հնգերոպական արմատէն ծնած միւս լեզուները. Դասիլի, եթէ յանկարծ յարութիւն առնէր այսօր, պիտի կրնար խօսակցել Աղտնի Գասէրի հետ. Ամբրիկացի միսիոնարները կրցին երբայցեղէն սորվեցնել մեծ գիւ-

բաւթեամբ Վանայ ծովի մօտերը բնակող ասորիներուն, կը հաստատուի թէ հնդեւ-
րոպական եւ սեմական լեզուախումբերը
բաշխուիին ուրոշն ստեղծուած ք ունին :

Ափրիկէի մէջ ալ կան խումբ մը լիպտաներ, ինչպէս պէրպէրներէն, քապիւրներէն, և գոռ ուրիշներ, որոնց հետ թերեւ նաեւ խաղաղներէն, որոնք ոչ մէկ աղբեւ չառնին միւս երկու խումբի հետ ալ, Այսպէս է նաեւ պատգեղները:

Բազմաթիւ են լեզուները, որոնք կը խօսուին երկրի վրայ. բայց կարելի պիտի ըլլայ զանոնք ամենքը վերածել որոշ խումբ. բռնիբերու, ընտանիքներու, որոնք, հասնաբար, օտ առաւելին քսանեակ մը պիտի ըլլան:

Ի՞նչ է լիգուականն այս նմանությունն
 ներքին պատճառը: Կարելի չէ անշուշտ
 ընդունիլ հին վարկածը (գոր Պղատոնն էս
 պաշտպանած է) թէ բարոյ տեսակ մը ան-
 հրաժեշտությունն ծնունդ է. այսինքն ինք
 առարկայ մը անունն մը օւնի, ասոր պատ-
 ճառն այն է որ ներքին շարժառիթ մը
 կայ անոր այգպէս կոչուելուն: Եթէ այս
 տեսությունը ճիշդ ըլլար, քառ անուննե-
 րու այսինքն բառերու զանազանութիւնը
 պիտի ըլլար. հայրը հնդեբոպականներուն
 մէջ pater եւ սեմականին մէջ ab պիտի չբո-
 ուէր: Կարելի չէ նոյնպէս բոլորովին կեանք
 առնիլ փոխառութեան պարկածին առջև.
 փոխառութեամբ կրնան բացատրուիլ այն
 բառերը, որոնց ներկայացուցած իրի փո-
 խառութեան առարկայ եղած են: Այսպէս,
 հնդեբոպական լիգուներուն մէջ, բայրե-
 րու, գոյներու, համարու բառերուն մէջ
 շատ կան սեմական ծագումն օւնեցող բա-
 ռեր, կամսնքի անունք ամենէն աւելի Փիւ-
 նիկէէն արտածուած են: Դարձեալ կոն
 դասակարգ մը բառական նմանությունն
 որոնք քաղաքական կամ ընկերային երի-
 ւոյթներով միայն կրնան հասկցուիլ, ինչ-
 պէս անգղիկներէն մէջ եղած Ֆրանսերէն
 բառերը, որոնք պրլոնն նուաճումին գործն
 են, կամ թրքերէնին մէջ եղած արաբերէն
 եւ պարսկերէն բաղձաթիւ բառերը, որոնք
 գրական քմահաճութեանց գործ են պար-
 զապէս: Փոխառութեան երեւոյթը կը բա-
 ցատրուի լիգուներուն պատմութեամբը, եւ
 ոչ թէ գիտութեամբը: Լիգուական նմա-
 նութեանց քաղաքականութիւնը այդ լիգունե-

բուն հասարակաց ծագումի մը իրողութեամբը միայն կրնայ կատարուիլ: Զանոնք խօսող ցեղերը նոյն լեզուախօսական (linguistique) նախնիքները ունեցած են: Պէտք է տարբերել լեզուի նախնիքները եւ տրեւէն նախնիքները: Առաջինները ամփոփ շրջանակի մէջ կ'ապրին, երկրորդները ընդարձակ շրջանակներու մէջ. առաջինները աւելի նախաւոր են քան վերջինները: Այսպէս, բոլոր ռոման լեզուները լեզուի միենոյն նախնիքներն ունին, որ լատին տոհմն էր, այսինքն Լատիոնի մէջ ապրող այն պոլ-ոիկ ժողովուրդը, որոնք լեզուն յետոյ տարածուեցաւ ամէն կողմ, որը չը-ստովանցիլները նուաճեցին զանոնք, եւ այսպէս անոնք հիմիրը գրին իտալիոն եւ բազմաթիւ ազգութիւն, որոնք Սպանիացիները, Բոսնիացիները, Ֆրանսացիները են. եղան: Այս ազգիւնի իտալեան-ջիրը ունեցաւ իր արեւին նախնիքը, որ իր ազգային կողմը կերտողները եղան. իսկ ամէնքն ի միասին ունեցան լատին տոհմը՝ իբրեւ լեզուի նախնիք: Եթէ լատիններէնը կորուսած ըլլար, իտալիէնի՝ սպանիէնի՝ Ֆրանսիէնի՝ ուսումնասիրութեւնէն պիտի հնար ըլլար հետեցնել եւ վի-րակազմել իսկ զայն: Ըստ այսմ, հնդեւ-րոպական լեզուախումբին պատկանող բո-լոր լեզուներէն այսօր գիտութիւնը կը մա-կաբերէ հնդեւրոպիէն նախալիւծ մը, զոր խօսող սակաւաթիւն սոսնիւ պէտք է ե-ղած ըլլայ այդ լեզուները խօսող ճերմակ-բոյր ազգերուն լեզուական նախնիքը:

Երկրագլուենդի վրայ խօսուած լեզու-
ներուն՝ անվերածելի խմբումներու տրու-
ածնէն պէտք չէ սակայն նախապէս բու-
ժանութիւն հետեւցնել մարդկային տեսակի
լեզուաբանական երեւոյթին պէտք չէ մար-
դաբանական երեւոյթ՝ եզրակոչուել: Այս-
ինքն պէտք չէ հոս հարց դնենք թէ ու-
րիմն մարդկային տեսակը մէկ թէ առելի
երեւոյթներ է ունեցած: Բանասիրտ թելը
այդ մասին չի կրնար միայն քննել ըսել,
անիկա մեկի կ'ըսէ միայն թէ լեզուն զա-
նազան տեղեր երեւցած է և բաւական մեծ
թուով: Բայց օրիշ է մարդկային լեզու-
ներուն ընտանիքներու պարագան և ու-
րիշ՝ մարդկային լեզուի պարագան: Մարդ-
կութիւնը առանց լեզուի եղած է երբեք,
բայց մինչև լեզուներու ընտանիքներ՝ այ-

սինքն հնդեհուպական և սեմական եւայլն կազմակերպեալ լեզուներու խմբումներ ձեւանալը անցած են երկարժամանակեայ տեսւոյութիւններ: Լեզուները երկար դարեր մնացած են անկազմ վիճակի մէջ, նման ովկիանեան լեզուներուն, որոնք ինչպէս միսիոնարները հաստատած են, անհասկընալի ըլլալու չափ բարձրքոյնիւն կը փոխեն: Մարդիկ միշտ խօսած են անշուշտ, իրարու հասկցնելով իրենց կարիքները, բռնաբեր անբաւական եղած ատեն՝ ձայնի շնչառութիւնով և շարժումով պէտպիտութիւններով, բայց քերականութիւնը յետոյ է որ յօրինուած է հետզհետէ: Հընդհանրապէս, անսկիւտ, պէրպէս և ուլթալի քերականութիւնները հին ևն անշուշտ, բայց ամէնքն ալ վերջապէս դոյ եղած են թուականէ մը ատեն: Սահակիտը առնուազն 3000 տարուան հնութիւն պէտք է ունեցած ըլլայ. աւելի հին պէտք է եղած ըլլան Բարեկոնի և Ջինտ ինչպէս նաև Եգիպտոսի լեզուները. յամենայն դէպս եգիպտոսիներ ալ երկրին հնագոյն յիշակիրտներուն շինուելէն ինչ առաջ չէ որ պէտք է կազմակերպուած լեզու մը եղած ըլլայ: Բայց ասոնց քերականութիւնները երեւնալէն շատ առաջ, անհաշուելի դարերով առաջ, պէտք է լեզուները խօսուած ըլլան, անկատար քերականական ձևերով, հետզհետէ իրարու խառնուելով և իրարու վրայ ազդելով:

Նախնական որոաններ եղած են ուրիմ, որոնց մէջ կազմուած են լեզուներու ընտանիքները: Արիականներու հինաուուրց պատիկ խումբին մէջ, ուր եղած են անշուշտ երկայնգութիւններ, կարճագոյններ, գորշեր, կապոյտաւուններ, ու թիւեր և ճիւղմաններ և սևեր, նահապետական իշխանութիւնը պարտադրած է լեզուին օրէնքը՝ ու այդ պատիկ ընկերութիւններուն մէջ, ուր անշուշտ օտարացեղ գերիներ ալ կային, խօսած են նոյն լեզուն, ամէնքն ալ, աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ մինքան զմիւսը: Այսպէս, լեզուաբանական երեւոյթը յարաբերութիւն չունի, գրեթէ բնաւ, մարդաբանական երեւոյթին հետ. առաջինը չափով մը արուեստական է, երկրորդը՝ բոլորովին բնական: Ըստ այսմ, լեզուաբանական ցեղեր կան, եթէ ներքին է պահ մը այսպիսի բացատրութիւն մը

գործածել (այսինքն նոյն լեզուն խօսողները) և մարդաբանական ցեղեր: Կարելի է ճաննալ լեզուաբանական ցեղերը. կրքնահ, զոր օրինակ, ըսել թէ այսինչ ազգը, որ հնդեհուպական լեզու կը խօսի, հնդեհուպական ցեղ մըն է որոշ աստիճանով մը: Ֆրանսերէնը լատիներէնին ումպօրէնն է. ուրիմ, կերպով մը, Ֆրանսացիք լատիներէն կը խօսին այսօր, բայց անոնց նախնիք չէին խօսեր բնաւ, այլ կոլտիսերէն: Քրիստոսէ 55 տարի տառջ էր որ, երբ Յուլիոս Կեսար նուաճեց Կոլուան, Հռոմէական կայսրութիւնը վարչական միջոցներով և զինուորական ծառայութեամբ հարկադրեց լատիներէնը, որ մոռցուց կոլտիսերէնը: Ահա օրինակ մը որ կը ցուցնէ թէ պատմական զէպքեր յաճախ կը խանդարեն լեզուաբանական վիճակներ: Նոյնը պատահած է Եգիպտոսի մէջ, որ ինքնին արաբական երկիր մը չէ բնաւ, բայց արաբներուն տիրապետութիւնը բոլորովին արաբերէն լեզուին ենթարկած է զայն. այնպէս որ այժմ հոս բոլոր մը խալի միայն կը տեսնենք, անոնք ալ արդէն չափով մոռցած իրենց լեզուն: Այսպիսի ներգործութիւն կատարած ազգակներուն մէջ ամենէն նշանաւորներն եղած են Հռոմէական կայսրութիւնը և Իսլամականութիւնը, որոնք իրենց ծաւալած ազդեցութեամբ այլալայնած են ուղիսարի լեզուաբանական պատմութիւնը. առաջինը լատիներէնը ընդհանրացնելով, երկրորդն ալ արաբերէնը. Պոտտոյականութիւնը այս տեսակէտով մեծ յեղափոխութիւն մը չէ ըրած, բայց վերջապէս բոլորովին ալ անազդեցիկ չէ եղած: Գունական քաղաքակրթութիւնն ալ, իր նուաճողական ծաւալումով լեզուաբանական օրէնքին վրայ կարեւոր ալալում մը յառաջ բերած է: Նոյնպէս եղած է նաև Զինստատի և Հինստականութեան առնչութիւնը. այս ամենէն կը հասկնալ թէ լեզուի հասարակարդութիւնը փաստ չէ բնաւ ծագումի հասարակարդութեան:

Կորեի չէ ընդունիլ, ինչպէս օմանք կը թուին խորհիլ, թէ թիւեր և կոլտիսերէն ալ, որ հնդեհուպական լեզու մը եղած է, մինչև արեւմտեքի խորերը հասած ըլլայ հռոմէական կայսրութեան նման ազդեցութեամբ մը: Ոչ. պատմութեան մէջ այդ ուղղութեամբ կատարուած եղելութեան մը

որ և է նշան մը չկայ բնաւ. հւ անկարելի է որ այդքան նշանաւոր իրողութիւն մը իր հետքը ձգած չլլար երբեք: Դժուար է որ Հոռոմէական կայսրութեան, իսլամականութեան, Մեծն Աղեքսանդրի կայսրութեան և յունական քաղաքակրթութեան ծաւալման նման գէպքեր տեղի ունեցած ըլլան պատմական ժամանակներէն առաջ, գլխաւորաբար այն պատճառով որ մեծ խորհրդածութեան գէպքեր չեն կրնար կատարուիլ առանց գերի, վասնզի գերն է որ կ'ենթադրէ խորհրդածութիւն, և առանց գերին օգնութեանը չեն կրնար կատարուիլ այդպիսի իրողութիւններ: Տարակոյս չկայ թէ մեծ և հիւանալի բաներ կորսուած են ժողովուրդներու կեանքէն, մանաւանդ այն ժողովուրդներուն, որոնք կերպընկալ արուեստ չունէին և յիշատակարաններ չէին կանգնել, և մաղ մնացած էր որ ամբողջ եբրայական գրականութիւնը կորսուած ըլլար այսօր մարդկութեան համար, և պիտի ըլլար արդարեւ, եթէ Անտիոքոս Եպիփան քիչ մը աւելի դիմացած ըլլար: Վասնզի ատեն մը եղած էր ուր եբրայական հրաշակները մէկ կամ երկու ձեռագիրներու մէջ միայն կ'ապրէին: Բայց անկարելի է որ հոռոմէական կայսրութեան եւ իսլամական նման գէպքեր բոլորովին անհետ մնացած ըլլան: Այս գաղափարը կը հաստատուի Հինտուներուն Հնդկաշինը և Ծաւան նուաճելու գէպքովը: Ոչ մէկ գիրք կը խօսի այդ մասին, և պատմութիւնը բոլորովին պիտի տնգիտանար զայն, եթէ այդ միջոցին գրաւորուած *kaśia* կոչուած ժողովուրդային լեզուն և յիշատակարաններ չի հաստատուէին զայն: Ահա իրողութիւն մը, որուն պատմական աւանդութիւնը կորսուած է մեզի համար, բայց զայն մեզի կը յիշեցնեն հնախօսութիւնը և լեզուն:

Հնդկերկրական լեզուն ստուար խումբ բերու միջոցաւ պէտք է տարածուած ըլլայ Կոլուայի մէջ: Նուաճումներ կան որ կը նպաստեն լեզունիւր փոփոխութեան, նուաճումներ ալ կան, որոնք չեն նպաստուր: Եթէ նուաճումը կրնար կը բերէ միասին, լեզուն կը փոխուի. գործնական նուաճումները լեզու չի կրցին փոխել, որովհետեւ կրնար չկային իրենց բանականութեան մէջ: Նորմաններուն Սէն գետին բերանը հաստատուելէն սերունդ մը ետքը սկսանաւորուեանք բառ մը չէր մնացած, որովհետեւ նուաճողներու զաւակներուն ըստրնուները նշանաւորներ էին. իսկ կը-

նով գերը մեծ է լեզուի տարածման գործին մէջ:

Բաղդատական բանասիրութեան քոյր է բարոյական զիցարանութիւնը: Հնդկերկրական միութիւնը ոչ միայն լեզուաբանական այլ նաեւ զիցարանական միութիւն մըն է, այսինքն ինչպէս կայ հնդկերկրական լեզու մը, նոյնպէս նաեւ կայ հնդկերկրական զիցարանութիւն մը: Դիցարանութիւնը լեզուն է ինքնին. անկէց կ'ելլէ ան, և ուրիշ բան չէ բայց եթէ նախականացած լեզուն ինքնին, Բաղդատական զիցարանութեան զոյգ կ'ընթանայ նաեւ հին անգիր սովորոյթներու և օրէնքներու քաղաքական գրութիւնը: Ասանց միջոցաւ է որ կը յաջողիք թափանցել հին ընտանիքներու զաղտնիքներուն և այսպէս ըմբռնել տեղը, որ ամէն ինչ էր ի սկզբանէ: Դիցարանութեան դուստրն է զիցարանքներէն: Եստոյ կուգայ բնականացութիւնը, որ իր կերպով զիցարանութիւն մըն է, միևնոյն սկզբունքէն ծագած. միևնոյն մտքի վերջին օղակն է զրական գիտութիւնը, իսկ այս ամէնը կախում ունին լեզուէն և նախնեաց կարգապահութիւնէն:

Ըստ մտանց ցիւղն ու լեզուն խարխիւն են նաեւ քաղաքականութեան, այսինքն ազգութեան կայացման տարրը: Այդպէս չէ սակայն. ազգութեան հիմը հոգին է միայն. լեզուն, ցիւղն, աշխարհագրութեան, կրօններու, ծէսերու, հարստութիւններու եւայլ տարրերու միւրեւ տարրեր ու վեր բան մը կայ ազգութեան մէջ, անհատին այսինքն բարոյական էակին յարգանքը և միասին ապրելու կամքն է ան: Օրինակ՝ Զուիցիերան, ուր չորս լեզուներ, երեք կրօններ, Աստուած գիտէ թէ որքան ցեղեր կան, բայց ուր ազգութեան և հայրենիքի քաղաքաբար հասած է ըմբռնումի բարձրագոյն աստիճանի մը: Ազգութիւնը հոգի մը, ոգի մըն է, հոգեկան ընտանիք մըն է, որ յառաջ կուգայ՝ անհայրին համար՝ հոստարկոյ յիշատակներէ և փառքերէ և սուգերէ, իսկ ներկային համար՝ բնականութեանց համատեղութենէ. լեզուն չէ որ կը չինէ զայն, այլ անցեալին մէջ միասին մեծ բաներ ըրած ըլլալու և ապագային մէջ ընելու գաղափար:

Մարդ իր լեզունին անգին պատկանելէ առաջ կը պատկանի ինքզինքին, իր մէջ գոյ բարոյական էակին, վասնզի ամէն բանէ առաջ ազատ և բարոյական էակ մըն է:

Է. Ր: